

Téma 27 - Svoboda, zákon a svědomí

1. Svoboda Božích dětí

Lidská svoboda má několik rozměrů. *Svobody od donucování* požívá člověk, který může zevně uskutečnit to, pro co se rozhodl, aniž by ho k tomu nutili nebo mu v tom zabraňovali vnější činitelé; takto se hovoří o svobodě projevu, o svobodě shromažďování atd. *Svoboda volby* neboli *psychologická svoboda* znamená nepřítomnost vnitřní potřeby zvolit jednu, nebo druhou věc; netýká se již možnosti *dělat*, ale možnosti samostatně *rozhodnout*, bez podřízenosti vnitřnímu determinismu. V *mravním smyslu* se svoboda naopak týká schopnosti milovat a souhlasit s dobrem, které je předmětem svobodné vůle, bez zotročení nezřízenými vášněmi a hříchem.

Bůh si přál lidskou svobodu pro to, aby člověk „svého Stvořitele sám hledal a přimknutím k němu dospěl k plné a oblažující dokonalosti. Důstojnost člověka tedy vyžaduje, aby jednal podle vědomé a svobodné volby, to znamená hýbán a podněcován z nitra osobním přesvědčením, a ne ze slepého vnitřního popudu nebo pouze z vnějšího donucení. Této důstojnosti člověk dosahuje tím, že se osvobozuje z každého zjetí vášní, směřuje k svému cíli svobodnou volbou dobra a účinně a s vynalézavou příčinlivostí si obstará vhodné prostředky“.¹

Svoboda od vnějšího donucování, od vnitřní potřeby a od nezřízených vášní, jedním slovem úplná lidská svoboda má velkou hodnotu, protože pouze ona činí možnou lásku (svobodný souhlas) k dobru, protože je dobrem, a tudíž i lásku k Bohu jako svrchovanému dobru, což je úkon, kterým člověk napodobuje Boží lásku a dosahuje cíle, pro nějž byl stvořen. V tomto smyslu se říká, že „pravá svoboda je nevšední znamení Božího obrazu v člověku“.²

Písmo svaté hledí na lidskou svobodu z perspektivy dějin spásy. Vlivem prvotního pádu byla svoboda, kterou člověk dostal do Boha, zotročena hříchem, ačkoli se zcela nezkazila (srov. Katechismus, 1739–1740). Svým slavným křížem, ohlašovaným a připravovaným v plánu spásy Starého zákona „Kristus získal spásu pro všechny lidi. Vykoupil je z hříchu, kterým byli drženi v otroctví“ (Katechismus, 1741). Člověk se může těšit z plné svobody v mravním smyslu pouze tehdy, bude-li spolupracovat s milostí, kterou Bůh dává prostřednictvím Krista: „Kristus nás osvobodil ke svobodě“ (Gal 5, 1; srov. Katechismus, 1742).

Pravděpodobnost, že člověk může zhřešit, nezabránilo Bohu v tom, aby ho stvořil svobodného. Řídící orgány mají respektovat svobodu a neklást jí více překážek, než vyžadují spravedlivé zákony. Současně je však dobré mít na paměti, že na to, aby rozhodnutí byla dobrá, nestačí, aby byla svobodná; jedině ve světle nesmírné hodnoty svobodné volby dobra člověkem lze pochopit etický požadavek respektovat také jeho chybující svobodu.

2. Přirozený mravní zákon

Koncept zákona je analogický. Přirozený zákon, Nový zákon neboli zákon Kristův, lidské politické a církevní zákony jsou mravní zákony ve velmi odlišném smyslu, ačkoli všechny mají něco společného.

Plán Boží moudrosti, který vede celé stvoření k jeho cíli, se nazývá věčný zákon;³ v případě lidského rodu odpovídá tento plán věčnému Božímu plánu spásy, v němž si nás vyvolil v Kristu, „abychom byli před ním svatí a neposkvrnění v lásce“, předurčil nás, abychom byli přijati za jeho děti skrze Ježíše Krista“ (Ef 1, 4–5).

Bůh vede každého tvora k jeho cíli v souladu s jeho přirozeností. „O lidi se však stará jiným způsobem než o ostatní tvory: nikoliv "zevně", zákony přírodními, nýbrž "zevnitř", rozumem, který, protože přirozeným světlem poznává věčný Boží zákon, je sám schopen ukázat člověku správný směr jeho svobodného jednání.“⁴

12. vatikánský koncil, konst. *Gaudium et spes*, 17. Srov. Katechismus, 1731.

2Tamtéž.

3Srov. sv. Tomáš Akvinský, *Summa Theologiae*, I–II, q. 93, a. 1, c.; 2. vatikánský koncil, dekl. *Dignitatis humanae*, 3.

4Jan Pavel II., enc. *Veritatis splendor*, 6–VIII–1993, 43.

Přirozený mravní zákon je podílem věčného zákona v rozumovém tvorů.⁵ „Přirozený zákon je sám věčný zákon, vložený do rozumem obdařených bytostí, který v nich budí sklon ke skutkům a cíli, jež jsou pro ně vhodné.“⁶ Je proto Božím zákonem (Božím - přirozeným). Spočívá v samotném světle rozumu, který umožňuje člověku rozlišovat dobro a zlo, a který má sílu zákona jakožto hlas a tlumočnick svrchovaného rozumu Boha, na němž má náš duch podíl a k němuž lne naše svoboda.⁷ Nazývá se *přirozený*, neboť spočívá ve světle rozumu, který má každý člověk ze své přirozenosti.

Přirozený mravní zákon je prvním krokem sdělení Božího plánu spásy celému lidskému rodu, jehož plné poznání je možné jen skrze Zjevení. „Jeho opěrným bodem je touha po Bohu, prameni a soudci všeho dobra, a podřízení se mu, a také smysl pro druhého jako sobě rovného“ (Katechismus, 1955).

– *Vlastnosti*. Přirozený mravní zákon je *všeobecný*, protože se vztahuje na každého člověka všech dob (srov. Katechismus, 1956). „Je neměnný a stálý v průběhu dějinných proměn; v záplavě představ a obyčejů zůstává nezměněn a podporuje pokrok. Pravidla, která jej vyjadřují, zůstávají ve své podstatě stále platná“ (Katechismus, 1958).⁸ Je *závazný*, neboť aby člověk směřoval k Bohu, musí činit svobodně dobro a vyhýbat se zlu; a na to musí umět rozlišovat dobro od zla, což se děje především díky světlu přirozeného rozumu.⁹ Dodržování přirozeného mravního zákona může být někdy těžké, nikdy však nemožné.¹⁰

– *Poznání přirozeného zákona*. Příkazy přirozeného zákona mohou všichni lidé poznat prostřednictvím rozumu. Nicméně ne všechny jeho příkazy jsou vnímány všemi lidmi jasným a bezprostředním způsobem (srov. Katechismus, 1960). Jejich účinné poznání může být podmíněno osobními dispozicemi každého člověka, společenským a kulturním prostředím, získaným vzděláním atd. Protože v současné situaci ještě nejsou zcela odstraněny stopy hříchu, je zapotřebí milosti a zjevení, aby mravní pravdy mohly být poznány „všemi a bez obtíží, s pevnou jistotou a bez jakéhokoliv přimísení omylu“.¹¹

3. Pozitivní Boží zákon

Starý zákon zjevený Bohem Mojžíšovi „je prvním stupněm zjeveného zákona. Jeho mravní předpisy shrnuje desatero Božích přikázání“ (Katechismus, 1962), která vyjadřují bezprostřední závěry přirozeného mravního zákona. Plán spásy ve Starém zákoně byl zaměřen především k tomu, aby připravoval, ohlašoval a naznačoval příchod Spasitele.¹²

Nový zákon, evangelijní zákon neboli Kristův zákon „je milost Ducha svatého, daná věřícím skrze víru v Krista. Vnější předpisy, o nichž hovoří evangelium, uschopňují k této milosti a rozvíjejí v životě její účinky“.¹³

Hlavním prvkem Kristova zákona je milost Ducha svatého, která uzdravuje celého člověka a projevuje se ve víře, jež jedná z lásky.¹⁴ Je to ve své podstatě vnitřní zákon, který dává vnitřní sílu uskutečnit to, čemu učí. Dále je to také psaný zákon, který se nachází v Pánově učení (horské kázání, blahoslavenství atd.) a v mravní katechezi apoštolů, které lze shrnout do příkazu lásky. Tento druhý prvek není nijak druhořadý, neboť milost Ducha svatého vlitá do srdce věřícího člověka

5Srov. tamtéž; sv. Tomáš Akvinský, *Summa Theologiae*, I–II, q. 91, a. 2.

6Srov. Jan Pavel II, enc. *Veritatis splendor*, 44.

7Srov. tamtéž.

8„Zachovávání přirozeného zákona je velmi rozmanité; může vyžadovat přizpůsobení nejrůznějším životním podmínkám podle míst, dob a okolností. Nicméně přirozený zákon v různosti kultur zůstává jako pravidlo, které pojí lidi mezi sebou a ukládá jim, přes nevyhnutelné rozdíly, společné zásady“ (Katechismus, 1957).

9Srov. Jan Pavel II., enc. *Veritatis splendor*, 42.

10Srov. tamtéž, 102.

11Pius XII., enc. *Humani generis*: DS 3876. Srov. Katechismus, 1960.

12Srov. 2. vatikánský koncil, konst. *Dei Verbum*, 15.

13Jan Pavel II., enc. *Veritatis splendor*, 24. Srov. sv. Tomáš Akvinský, *Summa Theologiae*, I–II, q. 106, a. 1, c. a ad 2.

14Srov. sv. Tomáš Akvinský, *Summa Theologiae*, I–II, q. 108, a. 1.

předpokládá nezbytně „život podle Ducha“ a je vyjádřena v podobě „plodů Ducha“, v jejichž protikladu stojí „skutky těla“ (srov. Gal 5, 16–26).

Církev a její učitelský úřad je právoplatným vykladatelem přirozeného zákona (srov. Katechismus, 2036). Toto poslání se nevymezuje pouze na věřící lidi, ale – z Kristova příkazu: *euntes, docete omnes gentes* (Mt 28, 19) – pojímá všechny lidi. Odtud odpovědnost křesťanů učit o přirozeném mravním zákonu, neboť skrze víru a za pomoci učitelského úřadu církve ho všichni mohou snadno a neomylně poznat.

4. Občanské zákony

Občanské zákony jsou právní předpisy vydané státními úřady (většinou státním zákonodárným orgánem) s cílem *vyhlašovat, vyjadřovat a upřesňovat* požadavky přirozeného mravního zákona nezbytné k tomu, aby život občanů v oblasti politicky organizované společnosti byl možný a vhodně řízený.¹⁵ Mají především zaručovat mír a bezpečí, svobodu, spravedlnost, ochranu základních lidských práv a veřejnou mravnost.¹⁶

Ctnost spravedlnosti s sebou nese mravní povinnost dodržovat spravedlivé občanské zákony. Závažnost této povinnosti závisí na míře významu obsahu zákona pro obecné blaho společnosti.

Zákony, které se staví proti přirozenému mravnímu zákonu a obecnému blahu společnosti, jsou nespravedlivé. Konkrétně jsou nespravedlivé ty zákony, které:

- 1) zakazují dělat něco, co je pro občany mravně závazné, nebo příkazují dělat něco, co nelze učinit, aniž by člověk mravně pochybil;
- 2) pozitivně poškozují nebo zbavují náležitě ochrany dobra, která jsou součástí obecného blaha: život, spravedlnost, základní lidská práva, manželství nebo rodina atd.;
- 3) nebyly vyhlášeny legitimně
- 4) mezi občany nerozdělují spravedlivě a úměrně povinnosti a práva.

Nespravedlivé občanské zákony nezavazují ve svědomí; naopak je mravní povinnost neplnit jejich požadavky, zvláště, jsou-li nespravedlivé z důvodů uvedených v bodě 1) a 2), projevit osobní nesouhlas a snažit se je co nejdříve změnit, či alespoň zmírnit jejich negativní dopad. Někdy je třeba se uchýlit k výhradě svědomí (srov. Katechismus, 2242–2243).¹⁷

5. Církevní zákony a přikázání

Bůh si přál spasit lidi a také chtěl, aby tvořili společnost.¹⁸ církev, založenou Ježíšem Kristem a jím vybavenou všemi prostředky potřebnými k dosažení jejího nadpřirozeného cíle, jímž je spása duší. Mezi tyto prostředky patří zákonodárná moc, kterou má římský biskup pro všeobecnou církev, a diecézní kněží – a s nimi srovnatelné úřady – pro svá vlastní území. Většina zákonů týkajících se všeobecné oblasti se nachází v Kodexu kanonického práva. Existuje kodex pro věřící latinského obřadu a kodex pro věřící východního obřadu.

Církevní zákony představují skutečný mravní závazek,¹⁹ jehož závažnost odvisí od jednotlivých případů.

Existuje pět nejběžnějších církevních přikázání: 1. účastnit se v neděli a v zasvěcené svátky celé mše svaté (srov. Katechismus, 2042); 2. vyznat těžké hříchy alespoň jednou za rok, dále v nebezpečí smrti a před sv. přijímáním (srov. Katechismus, 2042); 3. přijmout tělo Páně alespoň jednou za rok ve velikonoční době (srov. Katechismus, 2042); 4. postit se a zdržet se požívání masa ve dny ustanovené církví (srov. Katechismus, 2043); 5. přispívat církvi na její potřeby (srov. Katechismus, 2043).

¹⁵Srov. sv. Tomáš Akvinský, *Summa Theologiae*, I–II, q. 95, a. 2; Katechismus, 1959.

¹⁶Srov. Jan Pavel II., enc. *Evangelium vitae*, 25–III–1995, 71.

¹⁷Jan Pavel II., enc. *Evangelium vitae*, 72–74.

¹⁸Srov. 2. vatikánský koncil, konst. *Lumen gentium*, 9.

¹⁹Srov. tridentský koncil, *Kánony o svátosti křtu*, 8: DS 1621.

6. Svoboda a zákon

Existují způsoby nahlížení na mravní otázky, které jakoby naznačovaly, že etické nároky obsažené v mravním zákoně jsou vně svobody. Svoboda a zákon se tedy jeví jako skutečnosti, které si protirečí a vzájemně se omezují: jakoby svoboda začínala tam, kde končí zákon a naopak.

Svobodné chování ve skutečnosti nevychází z instinktu ani z nějaké tělesné či biologické potřeby, ale každý člověk své chování řídí podle toho, jaké má poznání dobra a zla: svobodně činí dobro obsažené v mravním zákoně a vyhýbá se zlu poznanému skrze stejný zákon.

Odmítnutí dobra poznaného prostřednictvím mravního zákona není svoboda, ale hřích. Co je v rozporu s mravním zákonem, je hřích, ne svoboda. Zákon s jistotou ukazuje, že je třeba napravovat touhy po hříšných skutcích, jež může člověk zakoušet: touhu po odplatě, po násilí, touhu krást atd. Tento mravní pokyn není v rozporu se svobodou, která hledí vždy na svobodný souhlas člověka s dobrem, ani není nátlakem na svobodu, která v sobě vždy skrývá smutnou možnost hřešit. „Špatné jednání není žádným osvobozením, ale otroctvím (...) Prokáže snad, že jednal podle svých zálib, ale nepodaří se mu projevit opravdovou svobodu, neboť se stal otrokem toho, pro co se rozhodl; a rozhodl se pro to nejhorší, pro odloučení od Boha. V tom není žádná svoboda.“²⁰

Jinou otázkou je, že lidské zákony a předpisy nemusí být z důvodu všeobecnosti a stručnosti slov, který mi jsou vyjádřeny, vždy věrným ukazatelem toho, co má konkrétní osoba dělat. Dobře formovaná osoba ví, že v těchto konkrétních případech má udělat to, o čem s jistotou ví, že je to dobré.²¹ V žádném případě ale není dobré vykonat vnitřně špatné skutky zakázané negativními příkazy přirozeného mravního zákona nebo Božího pozitivního zákona (nevěra, úmyslná vražda atd.).²²

7. Mravní svědomí

„Mravní svědomí je soud rozumu, kterým lidská osoba poznává mravní jakost konkrétního činu, který se chystá vykonat, který právě koná anebo vykonala“ (Katechismus, 1778). Svědomí formuluje „*mravní povinnost* ve světle přirozeného zákona: je to úsudek, prikazující dělat to, co člověk skrze svědomí poznává jako dobro, jež má konat *zde a nyní*“.²³

Svědomí „je nejbližší směrnicí mravnosti každého člověka“, ²⁴ jedná-li proto člověk proti němu, dopouští se mravního zla. Role směrnicí náleží svědomí ne proto, že by svědomí bylo nejvyšší normou,²⁵ ale protože je pro člověka posledním závazným znamením: „Úsudek svědomí potvrzuje definitivně, zda se určité jednání shoduje se zákonem“:²⁶ když člověk poté, co prostudoval určitý problém za pomoci všech jemu dostupných prostředků, dojde k jistému úsudku, neexistuje již žádná další instance, svědomí ve svědomí, soud v soudu, protože jinak by musel postupovat donekonečna.

Správné nebo *pravdivé* svědomí je takové, které pravdivě soudí mravní jakost skutku, a *mylné* svědomí je takové, které se nedopracuje k pravdě a považuje za dobrý skutek, který je ve skutečnosti špatný a naopak. Příčinou omylu svědomí je *nevědomost*, jež může být *nepřekonatelná* (a nepřičitatelná), pokud ovládá člověka do takové míry, že není možnost si nevědomost uvědomit a odstranit ji; nebo *překonatelná* (a přičitatelná), bylo-li možné ji rozpoznat a překonat, ale přetrvává, protože člověk nechce nasadit příslušné prostředky k tomu, aby ji překonal.²⁷ Přičitatelně mylné svědomí neomlouvá z hříchu a může ho dokonce učinit horším.

20Sv. Josemaría, Svoboda Božích dětí. *Boží přátelé*, 37.

21Srov. sv. Tomáš Akvinský, *Summa Theologiae*, I–II, q. 96, a. 6 a II–II, q. 120.

22Srov. Jan Pavel II., enc. *Veritatis splendor*, 76, 80, 81, 82.

23Jan Pavel II., enc. *Veritatis splendor*, 59.

24Tamtéž, 60.

25Srov. tamtéž, 60.

26Tamtéž, 59.

27Srov. tamtéž, 62; 2. vatikánský koncil, konst. *Gaudium et spes*, 16.

Svědění je *jisté*, když vynese soud s mravní jistotou, že se nemýlí. *Pravděpodobné* se nazývá tehdy, když soudí s přesvědčením, že existuje pravděpodobnost omylu, která je však menší než pravděpodobnost správné volby. Říká se, že je *nejisté*, když je pravděpodobnost omylu stejná nebo větší než správná volba. Konečně se nazývá *zmatené*, když se neodvážuje soudit, protože myslí, že je hřích jak určitý skutek vykonat, tak nevykonat.

V praxi se člověk smí řídit pouze svědomím správným a pravdivým nebo svědomím jistým a nepřekonatelně mylným.²⁸ Nesmí se řídit nejistým svědomím, nejistotu je třeba vyřešit pomocí modlitby, studia, dotazování atd.

8. *Výchova svědomí*

Mravně záporné skutky vykonané s nepřekonatelnou nevědomostí jsou škodlivé pro toho, kdo se jich dopouští, a leckdy i pro ostatní. V každém případě tyto skutky mohou přispívat k většímu zatemnění svědomí. Odtud naléhavá potřeba výchovy svědomí (srov. Katechismus, 1783).

Při výchově správného svědomí je třeba poučovat rozum v poznávání pravdy – k čemuž má křesťan k dispozici pomoc učitelského úřadu církve – a vychovávat vůli a city pěstováním ctností.²⁹ Je to úkol, který trvá celý život (srov. Katechismus, 1784).

Pro výchovu svědomí je zvláště důležitá pokora, jíž lze dosáhnout upřímností před Bohem, a dále duchovní vedení.³⁰

Ángel Rodríguez Luño

Základní použitá literatura

- Katechismus katolické církve, 1730–1742, 1776–1794 a 1950–1974
- Jan Pavel II., enc. *Veritatis splendor*, 6–VIII–1993, 28–64.

Doporučená literatura

- Sv. Josemaría, Svoboda, Boží dar. *Boží přátelé*, 23–38

28Svědění jisté a nepřekonatelně mylné není mravním pravidlem v absolutním smyslu: zavazuje pouze po dobu setrvávání v omylu. A činí tak ne proto, čím samo o sobě je: závazná moc svědomí vyplývá z pravdy, takže mylné svědomí může zavazovat pouze v té míře, v jaké je subjektivně a nepřekonatelně považováno za pravdivé. V závažných věcech (úmyslná vražda atd.) je omyl nepřičitatelného svědomí velmi nepravděpodobný.

29Srov. Jan Pavel II., enc. *Veritatis splendor*, 64.

30„Duchovní vedení nemá formovat svědomí bez vlastního úsudku, jež pouze do puntíku provede, co se mu řekne. Naopak, duchovní vedení se musí snažit utvářet lidi s úsudkem. A úsudek předpokládá zralost, pevné přesvědčení, dostatečnou znalost učení, jemnost ducha a výchovu vůle“ (*Rozhovory s mons. Escrivou de Balaguer*, 93).